

Pelgrimage

naar de schuilhoeken

van Achterhoek en Liemers

Viaduct Wellendijk (Elten)

Achter het weidehek aan het kleine steenweggetje door het Liemerse land begint het koeiepaadje. Het loopt langs de sleedoorneg naar een groepje elzen, die net buiten het weiland staan. Daar houdt het eigenlijk op, want de koeien, die de gehele zomer hier in het land lopen, gaan meestal niet verder. Ze verdromen het middaguur in de schaduw van de elzen, en weiden dan weer op het hek aan, waar de melkmachines staan. Natuurlijk, er verdwaalt wel eens een koe naar het achterste gedeelte van de wei, maar wat heeft ze er te zoeken? Het beste gras groeit op het voorste stuk en dat weten ze allemaal.

Ook de boer komt maar zelden achter in de wei; in het voorjaar als hij de afrastering gaat controleren, hoeft hij daar nergens naar te kijken. Het prikkeldraad en de weidepaaltjes zitten verscholen in een dichte vegetatie van braam- en lage sleedoornestruiken, waar niemand doorheen zal worstelen. Nee, dat zit wel goed, daar achter in de wei. En ook de bramenzoeker, die in de septembermaand afdwaalt naar dit vergeten oord, vindt overal prikkels en stekels en maar weinig bramen.

Toch is er één paadje naar het land daar achter. Denkelijk heeft men hier de draden van de hoogspanning door de heg gesleept, maar in de loop der jaren is alles weer dichtgegroeid. Doch de twijgen van braam en doorn buigen wel opzij als men er door worstelt. Dan komt men op een open plek. Daar achter begint een klein bosje van slee- en meidoorn, met hier en daar wat hondsroos er tussendoor. En hier, in een van de diepste schuilhoeken van de Liemers, groeit de Zwarte rapunzel. Er zullen nóg wel enkele plekken zijn waar de plant voorkomt, maar men moet bepaald tot de ingewijden behoren om die te kennen. Die Liemerse heggen en bosjes zijn altijd dorado's geweest voor de plantenman. Vroeger meer dan nu. Toen kwam het Rijnwater over het land en in de zeef van heg en bos bleef veel steken. Vreemde planten staken er de benen in de grond, groeiden en bloeiden er. Maar als het niet naar hun zin was, verdwenen ze weer. Keiharde vechters wisten zich te redden en zo kunnen we nu soms nog een rijke flora aantreffen.

Naar een van die dorado's wil ik u even meenemen, omdat men daar een zeer gevarieerd gezelschap aantreft. In het begin van deze eeuw liep er een spoorlijntje van Elten naar Kleef. Het was zo'n plattelands lokaaltje dat onderlangs de Elterberg boemelde en dan door het lage land naar de Rijn. Daar lag een soort veerboot, die de trein naar de overkant bracht. Er waren alleen een derde en vierde klas. In de derde kon men op banken zitten, maar in de vierde moest men staan. Het was maar een half uur, de rit van Elten naar Kleef en bijna alleen arbeiders maakten er gebruik van. Die bevolkten hoofdzakelijk de vierde klas en konden dan voor een paar 'grossen' uitrusten na een 10- à 12-urige werkdag.

Dat alles is nu voorbij. Er is nog alleen een aarden baan, waar schapen grazen aan de Rijn. Maar het is er mooi, heel mooi zelfs. Door het vlakke land trekt de Wellendijk een groen spoor van dicht struikgewas, met hier en daar wat poelen en zompen. Op één plaats gaat een oud vervallen smalspoorbaantje onder het pad door. Dat baantje werd vroeger gebruikt voor vervoer van klei naar een steenfabriek. Nu ligt het zo maar dwars door een wildernis van riet en moerasplanten, die hier en daar de verroeste ijzeren staven geheel verbergen. Waar het smalspoor onder de dijk doorgaat, ligt een groot gemetseld viaduct, waarmee de tand des tijds reeds goede vorderingen heeft gemaakt. Het is nu een groene grot, die eindigt in de chaos van moeras en kleiputten. En om u een indruk te geven van wat hier groeit, geef ik u een opsomming van het excursierapport dat mijn vrouw maakte op 3 september 1967. Planten in bloei en nabloei: Bitterzoet, Vlasbek, Stalkruid, Zeepkruid, Kruisbladwalsstro, Aardaker, Duifkruid, Boerenwormkruid, Marjolein, Smalbladwikke, Knoopkruid, Pastinaak, Wilde peen, Kattestaart, Witte en Gele honingklaver, Zwolse anjer, Watermunt, Rapunzelklokje, Hazepootje, Bereklauw, Wouw, Wilde reseda, Veenwortel, Waterkruiskruid, Rolklaver, Besanjelier, Witte dovenetel, Paarse dovenetel, Agrimonie, Krabbescheer, Tijm, Zilver schoon, Vijfvingerkruid, Rode bremraap, Glidkruid, Brunel en Groot warkruid. U ziet het, arm en rijk naast elkander. Hier komt dat niet door de natuurlijke gesteldheid van de bodem, daar het zand is aangevoerd bij de aanleg van de spoorlijn.

Overgang van klei naar zand is in de Liemers bijna overal geleidelijk. Alleen tussen Etten bij Terborg en het kasteeltje 'de Kemnade' is de scheiding van nature scherp. Aan de rand van een akker met tarwe kan men het Hazepootje en de Gaspeldoorn aantreffen. We zitten nu vlak tegen de Oude IJssel, de scheiding tussen Liemers en Achterhoek. De Oude IJssel is echter meer dan een geografische scheiding, want in zekere zin vormt ze ook een taalgrens. Aan de rechter oever, achter de rivierduintjes begint het Saksische dialect van de Achterhoek, terwijl in de Liemers de Frankische tongval overheerst, een scheiding van twee dialecten welke vooral in de buurt van Terborg-Etten vrij scherp is. Dat de Oude IJssel ook in staatkundig opzicht een zekere rol heeft gespeeld, zouden we kunnen opmaken uit het feit dat er zo om de 5 km een versterking heeft gelegen. Bodemonderzoek heeft aangetoond dat de versterkte plaatsen tussen 800 en 1000 zijn gebouwd. Enkele zijn nog als kasteel of ruïne aanwezig.

Voor we de Oude IJssel oversteken, eerst nog een blik naar de blauwende heuvels van het Berghse land. Het land van de klapperstenen en agaten. Aan de Bielheimerbeek tussen Gaanderen en Doetinchem werd in 1689 de eerste ijzergieterij van ons land gesticht. Als grondstof gebruikte men het weide-oer, dat uit de omgeving werd aangevoerd. Maar lang voordat hier de ijzermolen draaide, waren er al primitieve ijzersmelterijen rond de Berghse heuvels, die als grondstof de klapperstenen gebruikten. Op bepaalde plaatsen zit de grond nog vol ijzerslakken en het wit-gele zand is donker gekleurd door de houtskool. Uit welke tijd deze ijzerindustrie stamt, is moeilijk na te gaan.

De kerk van Beek werd in 1339 gebouwd en ligt in de bedding van een oude voormalige beek. En links en rechts van die beekloop heeft men de sporen gevonden van primitieve smelterijen. Toen moet er dus nog water zijn geweest, want voor die ijzersmelterijen had men water nodig.

Geologisch is het land zeer interessant. Een mensenleeftijd lang heeft Dr J. Hoogland hier rondgezworven en zijn gastvrije woning in Zeddam was een ware schatkamer van vondsten. Hij bezat vermoedelijk de uitgebreidste agatenverzameling van ons land en daaronder de grootste agaats, welke ooit in ons land werd gevonden. We hebben goede hoop dat binnen niet al te lange tijd een gedeelte van deze verzameling zal worden ondergebracht in een te stichten museum te Zeddam.

En nu de Oude IJssel over naar het land van de Saksen. Het paradepaardje van de stuifduinen, het Wildemanskruid, is sinds enkele jaren verdwenen. In de omrasterde 'anemonenkuil' bij Silvolde heeft de plant het lang uitgehouden, maar de laatste jaren is er niets meer te zien. Des te meer vreugde gaf het mij dat ik jaren geleden in een heg midden in de stad Doetinchem de Pijpbloem aantrof. Tot vorig jaar heeft de plant zich daar voorspoedig kunnen ontwikkelen, maar dit voorjaar werd op die plaats een huis gebouwd. Omliggende tuinbezitters, die elk jaar een hardnekkige strijd voerden tegen dit opdringende 'onkruid', hebben me beloofd de plant gastvrijheid te verlenen, zodat het voortbestaan is verzekerd. Het voorkomen van de Pijpbloem is des te interessanter, omdat me bij onderzoek is gebleken dat in het begin van de vorige eeuw daar in de buurt een kruidentuin heeft gelegen van een Doetinchemse dokter. De Pijpbloem was een wat twijfelachtige artsenijplant, maar we kunnen hem dunkt me toch wel als een vluchteling uit zo'n tuin beschouwen. In de buurt van het klooster Gross-Burlo even over de grens bij Winterswijk troffen we hem ook aan. Hij groeide bij het Enten-slatt, een voormalige visvijver van het klooster, achter de eveneens verdwenen kloostertuin.

Pijpbloem

Pelorische vorm v. h. Vingerhoedskruid

Een botanisch verhaal over de Achterhoek is uit brokstukken opgebouwd. Het is eigenlijk net als bij een excursie als we op de heen- en terugreis nog even een zijweggetje inslaan om te kijken hoe het een bepaalde plant vergaat. Over het Korenburgerveen behoeft ik u niets te vertellen en ook over de Bekkendelle bij Winterswijk niet. Daarover is literatuur genoeg en u bent er denkkelijk zelf wel eens geweest. Maar de Beenbreek van Vragender, de Moeraswolfsklauw en de pelorische vorm van het Vingerhoedskruid daar in die buurt, dat zijn zaken, die gelukkig niet iedereen weet. En over de orchideeën en de Arnica van 't Zieuwent spreken we maar fluisterend en over sommige dingen helemaal niet, net als over dat nest van de Wespendif, het vorige jaar. Toch moet u maar eens gaan kijken, daar in het broekland van Zieuwent tussen Ruurlo en Lichtenvoorde. Vooral de junimaand is er mooi en let er eens op hoeveel boerderijen daar vogelnamen dragen. Het is nog steeds een oud land maar het moderniseert zich in snel tempo. Puur Saksenland, met oude deeldeuren en gekruiste paardehoofden als gevelteken. En probeer eens een oude boer op uw vraag: 'ho old bu'j?', het antwoord 'drie kwart jaar' te ontfutselen. Dan hoort u de roep van de Wielewaal in het barok Achterhoekse 'dree veertel jaor'.

Laten we maar eerst eens in het Vragenderveen gaan kijken. Hier kreeg ik vijftig jaren geleden mijn eerste lessen in geologie en prehistorie van de turfgraver 'Veldjans'. Zijn eigenlijke naam ben ik nooit te weten gekomen. Wat later ontmoette ik meester Sambeek en meester Bernink uit Twente in de leemputten van Zwolle onder Eibergen. Die konden me ook wat leren. Veldjans had zo zijn eigen theorie over de herkomst van het witte zand, 'strickzand', onder in de veenput. En hij wist ook te verklaren waarom er zoveel boomstammen onder in het veen zaten. Van dat kienhout maakten we brandfakkels en dat zand wilden de klompenmakers in Aalten wel hebben. De meesters uit Twente hadden nogal wat bedenkingen tegen de opvattingen van Veldjans, maar ze wilden toch graag weten waar hij aan 't werk was en zo.

Het Vragenderveen heeft een moeilijke tijd. De Lichtenvoordse V.V.V. heeft het opgenomen in haar programma van vakantie-evenementen en zo nu en dan trekt een stoet van soms meer dan 100 man door het veen. Gelukkig hebben de meesten meer interesse voor de pannekoeken van 'Benemans' in Vragender dan voor de Lavendelheide en de Rijsbes, maar zo'n safari geeft toch een geweldige verontrusting. In de oude veenputten is de verlanding in volle gang, maar Waterdrieblad en Zonnedauw worden toch minder. Op sommige plekken is het veenmos oppermachtig. Daar klimt het zelfs omhoog langs de stammetjes van wilg en els en is het terrein één bultige massa.

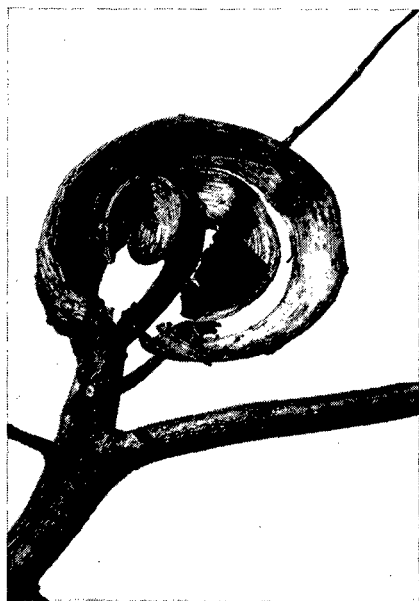
Van Vragender naar Lielvelde, binnendoor, is niet ver. Een glooiend landschap met oude boerderijen, bosjes en cultuurland en hier en daar nog een grintgraverijtje. Eenmaal het dorado voor de 'stenen-mensen'. Elk boek over zwerfstenen bevat foto's van vondsten uit Vragender. Het was het land van de Noordelijke gidsgesteenten. Ons lid M. A. Jansen uit Doetinchem heeft in zijn verzameling een stuk fossiel palmhout uit Vragender, waarschijnlijk afkomstig uit de Krijtze van Munster. Er staan heel wat geologische voetstappen in dat Vragender land maar ook de botanici hebben hun prenten achtergelaten. Ze hebben gekeken in een bijna ondoordringbaar bosje, waar op een open plek de Beenbreek groeit en wat Klokjesgentianen staan. Verderop tussen de vliegdennen staan de Vingerhoedskruiden in hun pelorische vorm en daar achter voert op een kaal stukje land de Moeraswolfsklauw een hardnekkig gevecht met de plettende wielen van zandauto's.

Het verhaal over de Achterhoek - ik vertelde het u reeds - is uit brokstukken opgebouwd en zo zou ik u nog kunnen meenemen naar de leemputten van Zwillbroek in de buurtschap Zwolle onder Eibergen. Daar kreeg je vroeger voor een gulden een kruiwagen vol

wervels en haaietanden, maar dat alles is verleden tijd. Vanzelf, er wordt nog wel het een en ander gevonden, maar de moderne machines geven niet veel prijs. En dan zouden we nog naar het 'Stobbenveen' kunnen gaan aan de grens tussen Eibergen en Haaksbergen, waar de adders tussen het heidekruid ritselen en de wulpen jodelen. Of naar het 'Achterveld' bij Neele, of het Stelkampsveld onder Barchem, waar nog honderden orchideeën bloeien.

Heksenbezem in Grove den

Fasciatie in Els

Maar het wordt een tocht zonder eind, want we moeten ook letten op heksenbezems in dennen en berken, op de wonderlijke fasciaties in els en hazelaar. En waarom zouden we de cultuur-historische zaken vergeten, oude grensstenen, een ruïne van een kapel of een kasteel, wapenstenen in boerderijen, waarvan niemand de herkomst meer weet. Overal vinden we ook nog de sporen van volksgeloof en volksleven, waarvan de draden verdwijnen in het duister van vroege eeuwen.

De Achterhoek verandert snel. Wegenaanleg, ruilverkaveling, werkzaamheden aan beken en de chemische reiniging brengen onherstelbare verliezen aan flora en fauna en die kleine natuureservaten zijn moeilijk in stand te houden in het cultuurland. Daarbij zien we de laatste jaren tevens duidelijk een daling van het grondwaterpeil, wat hier en daar een funeste uitwerking heeft op de plaatselijke vegetatie. De oorspronkelijke flora maakt plaats voor een andere en ook de fauna wisselt. Op zichzelf een interessant gebeuren, doch we hadden het graag anders gezien. Maar al hebben we dan een versnipperd gebied, ons excursieterrein is nog steeds uitgebreid genoeg. En het zijn de kleine dingen, weggedoken in de diepste schuilhoeken van Achterhoek en Liemers, waaraan we onze vreugde beleven.

Adres van de schrijver: